ESENLER **ŞEHİR DÜŞÜNCE MERKEZİ**

Kentleşme ve Sosyal Politikalar

ESENLER **ŞEHİR DÜŞÜNCE MERKEZİ**

ESENLER
BELEDİYESİ

Kentleşme ve Sosyal Politikalar

ISBN: 978-605-86087-7-1

Esenler Belediyesi
Şehir Düşünce Merkezi
Şehir Yayınları

—

Editörler
Murat ŞENTÜRK
Ömer Miraç YAMAN

—

Tashih-Redaksiyon
Mehmet H. Ramazanoğlu

—

Tasarım - Kapak
Mehmet ÜLKER / Düzey Ajans

—

Baskı/Cilt
İlbey Matbaa
2. Matbaacılar Sitesi 3NB3
Topkapı - Zeytinburnu / İSTANBUL
0212 613 83 63

—

Yayın Yılı 2013

Eserin tüm yayın hakları Esenler Belediyesi'ne aittir.
Kitapta yer alan makalelerden yazarları sorumludur.

Kent üzerine ve kenti konuşmak/yazmak, ancak bir takım ön kabullerden sıyrılarak ve yine bir takım yeni bakış açılarına başvurarak katkı sunan bir eyleme dönüşebilir. Eğer üzerine konuşulan ve yazılan kent istanbul ise bu durum çok daha girift anlamları içerisinde barındırmaktadır. Bu çetin bilmeceye katkı sunma çabasının somut göstergelerinden birisi de kent üzerine düşünme eylemini akademik bir perspektifle ve araştırmacı bir ruhla buluşturma gayretini somutlaştıran, Esenler Şehir ve Düşünce Merkezi'nin 2013 yılındaki atölyelerinden "Kentleşme ve Sosyal Politikalar" atölyesidir. Kent ile kentte yaşayanlar arasındaki ilişkinin boyutları üzerine derin bir düşünme çabası olarak da yorumlanacak bu girişim, en temelde hem kente hem de sakinlerine dair bir sosyal politika düşünüşü geliştirme çabası olarak değerlendirilebilir. Esenler Şehir ve Düşünce Merkezi'nde bu çerçevede düzenlenen her atölye bir kitaba dönüşmekte ve bu somut çıktılar kent üzerine düşünen ve çalışan ilgili kamuoyuna ulaştırılmaktadır.

"Kentleşme ve Sosyal Politikalar" atölyesi sonrasında hazırlanan bu kitabın ilk bölümünde kentleşme ve sosyal politika ekseninde yaşanan yeni gelişmeler nüfus, aile, konut vb. bağlamlarda ele alınmıştır. Sosyal politika uygulamalarında tarihsel perspektiften hareketle temel değişim parametrelerine odaklanan Mehmet Fatih Aysan çalışmasında, yeni dönemde yerel yönetimler ve Türkiye pratiklerine kuramsal bir katkı sunmaktadır. Bedrettin Kesgin ve Ömer Miraç Yaman'ın ortak kaleme aldıkları çalışmalarında ise değişen ve yenilenen sosyal politika uygulamalarında ailenin mevcut durumu ve ailenin gelecekteki değişiminin yönü betimlenmektedir. Kentleşme sürecinde

sosyal politikanın temel gündemlerinden biri olan konut ise Murat Şentürk tarafından sosyolojik kuramlar ekseninde ele alınmakta ve çalışmada Türkiye'nin konut politikalarına dair tarihsel bir okuma gerçekleştirilmektedir.

Kitabın ikinci bölümünde ise Esenler'de sosyal politikanın gündemine ilişkin hazırlanan makalelere yer verilmiştir. Bu kapsamdaki ilk çalışma Harun Ceylan tarafından kaleme alınmıştır. Çalışma Esenler örneği üzerinden yerel yönetimlerin yaşlılık politikalarına odaklanmakta, refah devleti uygulamaları kapsamında yaşlılık alanına dair belediyecilik hizmetlerinin gelecekte alması muhtemel yeni duruma dair bir perspektif sunmaktadır. Ömer Miraç Yaman'ın kentin yoksul mahallelerinde gençlik ve suç ilişkisini ele aldığı ve bu çerçevede Esenler'de gençlerin suça yönelme davranışlarını ortaya koyduğu araştırması bu bölümün ikinci makalesidir. Atölyenin son çalışması ise Mehmet Fatih Güloğlu'nun Esenler Belediyesi'nin Esenler Toplumsal İletişim Merkezi'ne (ESTiM) Esenler halkı tarafından ulaşan istek ve şikâyetlerin tematik olarak okunmasına odaklanan betimsel ve ön bir çalışma hüviyetindedir.

Bu kitabın nihayetinde hem istanbul'a hem de Esenler'e dair daha sahici ve kuşatıcı bir sosyal politika anlayışının geliştirilmesine ve elde edilen faydanın toplumun tüm kesimlerine adilce dağıtılmasına mütevazi bir katkı sunmasını ümit ediyoruz.

Murat Şentürk & Ömer Miraç Yaman
Editörler

Kentleşme ve Sosyal Politikalar

2012 yılında Esenler Belediyesi bünyesinde faaliyete geçirdiğimiz Şehir Düşünce Merkezi, atölye çalışmaları, sempozyum, panel ve sosyal sorumluluk projeleri, yayımlamakta olduğu kitapları ve dergisi ile çalışmalarına hız kesmeden devam etmektedir.

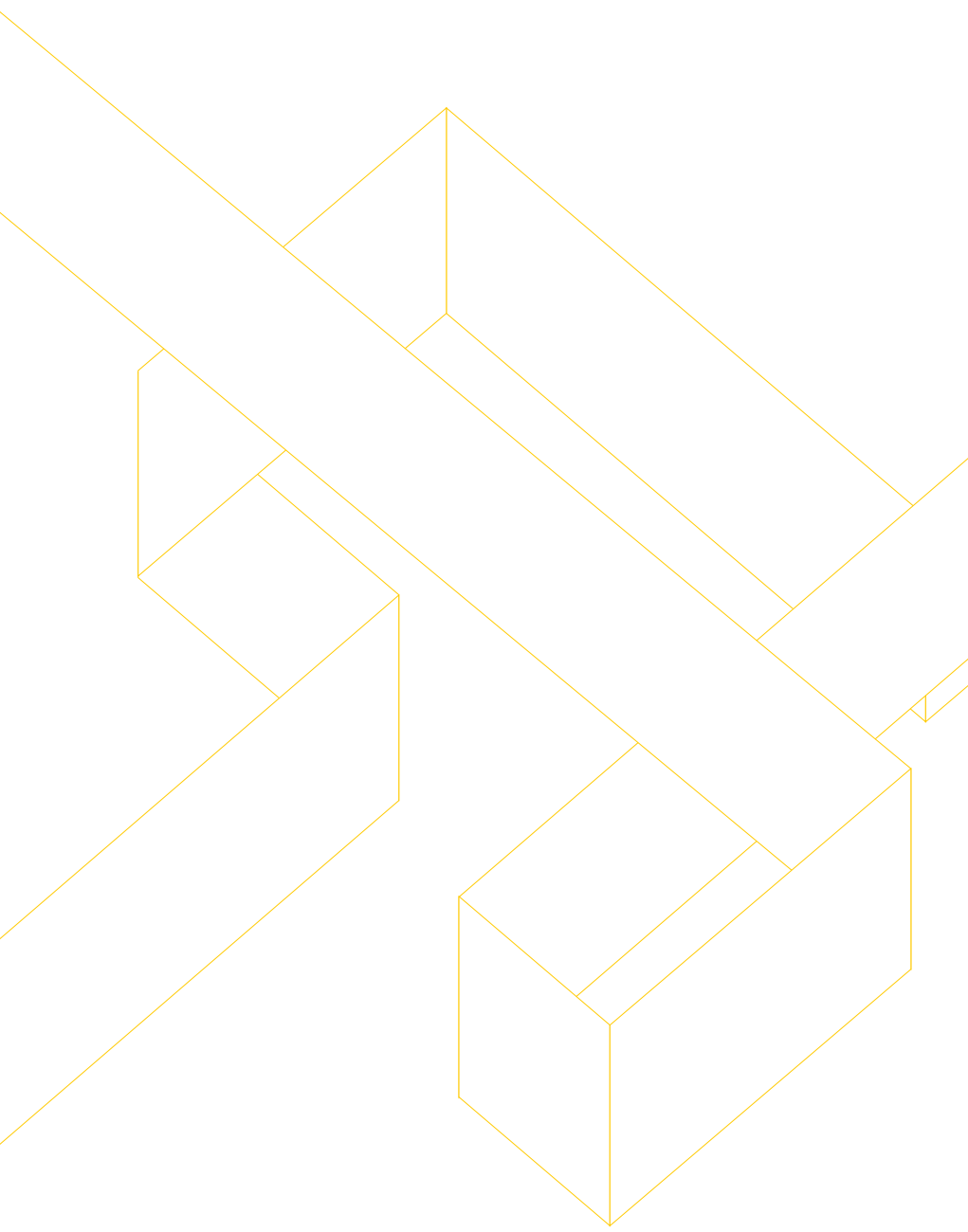
Kentleşme ve Sosyal Politikalar adlı bu eser Şehir Düşünce Merkezi tarafından yürütülen Kentleşme ve Sosyal Politikalar atölyesinin bir çıktısı olarak siz okuyucuların faydasına sunulmuştur. Sosyal Devlet olma yolunda emin adımlarla ilerleyen ve dünyanın gelişmiş ülkeleriyle vatandaşlarına sosyal haklar tanıma yönünde yarışan Türkiye'de sosyal politikalar giderek önem kazanmaktadır.

Bu eser bize ülkemiz genelinde ve Esenler özelinde Kentleşme ve Sosyal Politikalar alanında yapılması gerekenleri, toplumun ihtiyaçlarını ve hızla değişen toplum yapısına karşın merkezi idare ve yerel yönetimlerin toplumun ihtiyaçlarına nasıl karşılık vermesi gerektiğini ele almaktadır.

Yerel Yönetim çalışmalarını hız kesmeden hep daha iyiye doğru ilerletmeye çalışan Esenler Belediyesi olarak biz bu eserler ışığında çalışmalarımıza devam etmekteyiz. Umuyorum ki, Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi'nin hazırlamış olduğu bu çalışma, tüm yerel yöneticilerin sosyal politikalar konularında faydalanacakları bir eser olacaktır.

M. Tevfik Göksu
Esenler Belediye Başkanı

Kentleşme ve Sosyal Politikalar

İçindekiler

1.Bölüm Kentleşme ve Sosyal Politika 15

Sosyal Politikada Yeni Eğilimler ve Yerel Yönetimler 17
Mehmet Fatih Aysan

Sosyal Politikada Sosyal Güvensizliğe Karşı Sığınılacak Son Liman Aile mi? 45
Bedrettin Kesgin & Ömer Miraç Yaman

Konuta Sosyolojiden Bakmak: İstanbul'da Kentleşme ve Konut Edinme Süreçleri 65
Murat Şentürk

2.Bölüm Esenler'de Sosyal Politikanın Gündemi 99

Refah Devleti Perspektifinden Yerel Yönetimler ve Demografik Yaşlanma: Esenler Üzerine Bir İnceleme 101
Harun Ceylan

Bir Kavga Sosyolojisi Denemesi: Kentin Yoksul Mahallelerinde Gençlik ve Suç İlişkisi 129
Ömer Miraç Yaman

Kendi İçine Gömülen Bir Şehirde Yaşamak: Esenler'de Yaşayanların Belediyeden Beklentileri 163
Mehmet Fatih Güloğlu

Sosyal Politikada Sosyal Güvensizliğe Karşı Sığınılacak Son Liman Aile mi?

Bedrettin Kesgin & Ömer Miraç Yaman

Giriş

İnsanlığın en eski ve en köklü kurumlarının başında aile gelmektedir. Zaman ve mekâna bağlı olarak aile dönüşüm geçirse de bu durum değişmemektedir. İnsanlık, onun yerini tutacak ya da onu bütün unsurlarıyla tasfiye edecek bir "gerçeklik"le karşılaşmamış olmasına rağmen aile, sürekli devingenlik göstererek kendini zamana ve şartlara uyarlamaktadır.

Bu köklü ve tarihsel varlığı yanında aile, yardımlaşma ve dayanışma ilişkileri açısından da sürekli merkezî konumda olmuştur. Refah devleti uygulamalarının görüldüğü ve yardımlaşma/dayanışma ilişkilerinin daha fazla önem kazandığı "Akdeniz refah devletleri"nde, temel refah sağlayıcı olarak ailenin azımsanmayacak bir işlevi vardır. Bununla birlikte yaklaşık son yüzyıldır bireysel ve toplumsal anlamda devletin bıraktığı boşluğu doldurmada aile yetersiz kalmaktadır. Bu vakıa, bir yandan modernizmin bireyci ve rasyonel tutumundan kaynaklanan "ailesiz"liğe doğru bir eğilim olarak kendini göstermekteyken diğer taraftan da hızlı kentleşme süreçlerinin etkisiyle "yalnız yaşam"a evrilen hayat biçimleriyle ailesizlik toplumsal planda karşılık bulmaktadır.

Akdeniz refahı, devlet ya da piyasa merkezli sosyal refah uygulamalarının yetersizliğini ve eksikliğini gösteren önemli bir laboratuvardır. Bu refah modelinde enformel sektör yanında aile ve akrabalık dayanışması önemli bir yer tutar (Esping-Andersen, 1996). Geçmişte, piyasanın düzgün işlemediği ya da devletin temel birim olmadığı Akdeniz ülkelerinde, aile ve aile benzeri kurumlar refah sağlamada devreye girmekteydi. Günümüzde ailenin üstlendiği fonksiyona benzer işleyişler, kendini sadece Akdeniz ülkelerinde değil bütün dünyada göstermektedir. Devletin refah sağlamada bıraktığı boşluk, aile ve onun benzeri ilişki ağları ile birçok ülkede doldurulmaya çalışılmaktadır.[1] Aile ise sürekli bir devingenlik içinde, değişimin ve dönüşümün merkezindedir. Kandiyoti'nin de (1984, s. 15) belirttiği gibi bu değişim ve dönüşüm sürecinde en köklü ve en kurumsal değişimler aile, akrabalık ve hane halkı çevresinde gerçekleşmektedir. Neo liberalizmin dayattığı modern bireycilik, yalnızlık, "özgürlük" gibi gelişmeler bu köklü kurumları değişime zorlamaktadır. Sosyal hayatın pek çok boyutunda görülen değişimler ve dönüşümler aileyi ciddi oranda etkilemektedir.

Politika üretenler aileyi, toplumda gördüğü "sabit ve sürekli etkisi" bakımından eski gücünde telakki ettiklerinden, aileye yönelik beklentilerini devam ettirmektedirler. Oysa algı ile gerçek arasında ciddi derecede fark bulunmaktadır. Aile, üzerindeki bu baskıya rağmen, tarihi ve köklü misyonunu devam ettirmeye çalışmaktadır. Çalışmada aile üzerindeki baskıyla tarihi görevi ve misyonu arasındaki gerilim açıklanmaya çalışılacaktır. Bu amaç doğrultusunda, nitel bir boyutla özellikle alanyazında önemli bir boşluğu doldurmuş akademik çalışmalar tetkik edilecektir.

1 Bunların yanında refah devleti uygulamaları yaygın olan ülkelerde ya da piyasa gücünün hâkim olduğu zaman ve mekânda, bu uygulamaların aile ve onun yardımlaşma ile dayanışma niteliğine önemli etkileri olmuştur. Bu etkinin ne olduğu tartışma konusu olmakla beraber, her dönemde ve zamanda aile refah uygulamalarında, devlet ve piyasa ile birlikte önemli bir kurum olmuş ve olmaya devam etmektedir. Örneğin Türkiye'de işsizliğe ve yoksulluğa karşı ailenin temel "sosyal güvenlik" unsuru olduğu açıktır. "Orta yaş işsizliği"nde dahi evlatlar aile güvencesindedir. Aile desteği bu insanlar için dahi temel asgari geçim standardını sağlayan en temel birimdir (Bora, Bora, Erdoğan ve Üstün, 2011).

Refah Politikalarının Merkezindeki Bir Kurum Olarak Aile: Akdeniz Modeli

Wilensky ve Lebeaux (1958), refah devletini tanımlamak adına yapılan ilk çalışmalardan sayılan araştırmalarında, sosyal refah kurumlarına "kalıntı" ve "kurumsal" olmak üzere iki temel bakış açısıyla yaklaşmışlardır. Kalıntı refah rejimi; aile ve piyasanın refah sağlama işlevlerini yerine getiremeyişleri üzerine devletin refah sağlama rolünü üstlendiği durumlardır. Kurumsal refah rejimi ise bizzat refah sağlama görevinin devlete ait olduğu varsayımı üzerinde şekillenmektedir. Bu yaklaşım bir adım sonrasında, modern dönemde devletin vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul görmüştür. Bu açıdan refah devleti, toplumsal bir uzlaşı ile kurulurken modern devletin tüm toplumsal sınıfların dışında ve üzerinde bir konuma yükselmesine dolayısıyla da devletin sosyal alana mutlak müdahale edebilecek bir işleyişi kazanmasına yol açmıştır.

Son dönemde tartışılan bir başka sosyal refah sağlama şekli de "üçüncü yol" olarak ifade edilmektedir. Bu yaklaşımda sosyal refahın sağlayıcısı olarak yalnızca devlet değil, aile, sivil toplum kuruluşları ve gönüllü organizasyonlar ile piyasanın da etkin olduğu karma bir yapı önerilmektedir. Özellikle kurumsal devlet işleyişi yanında gönüllü kuruluşların, yoksulluk ve yoksunluk yaşayan toplum kesimlerine ulaşma konusunda başarılı neticeler alması bu yöntemin uygulanabilirliğini göstermiş ve evrensel olduğu üzerinde kanaat oluşturmuştu (Gökbunar, Özdemir ve Uğur, 2008; Özbek, 2002;Özdemir, 2010).

Muhafazakâr sosyal refah uygulamalarında da benzeri bir yaklaşımın izleri görülebilmektedir. Daha ziyade Kıta Avrupa'sında ve Akdeniz ülkelerinde görülen muhafazakâr anlayış, toplumsal ilişkilerin temeline yerleştirdiği kurum olarak aileyi öne çıkarmaktadır. Aile anlayışında geniş ailenin yürüttüğü fonksiyonlara vurgu söz konusudur. Dolayısıyla aile kutsal bir kurumdur ve bu durumu zayıflatacak her türlü politika -örneğin kürtaj ya da cinsiyet değiştirme veya sperm bankacılığı- muhafazakâr yaklaşım tarafından kabul

görmemektedir (Kaya ve Şentürk, 2007). Neslin devamı anlamında aileyi korumanın önemine vurgu önem kazanırken ailenin maddi ve psikolojik olarak ne kadar desteklendiği de toplumda tartışmaktadır.

Yakın zamana kadar sosyal devletin olmadığı birçok ülkede, özellikle Akdeniz ülkelerinde, yoksulluk ya da karşılaşılan diğer sorunlar, sosyal dayanışmayla birlikte aile ve akrabalık ilişkileri üzerinden azaltılmaya çalışılmıştır. Bu ülkelerde piyasa ve devlet, dayanışma ve yardımlaşma ilişkilerini güçlendirme konusunda aile ve akrabalık ilişkileri kadar etkili olamamaktadır. Devletin bıraktığı, piyasanın da dolduramadığı refah boşluğunu, bir dereceye kadar aile ve akrabalık ilişkileri doldurmaya çalışmakta fakat bu ilişkiler yakın zamana kadar sürecin başarıyla devamına kısmen olanak sağlayabilmekteydi. Bu modelde refahı ya da ortaya çıkan riski paylaştırmada aile, merkezî rolünden dolayı desteklenmekte ve ailenin daha çok refah sağlamadaki rolü üzerinde durulmaktadır. Çünkü kan bağı ve aidiyet, tarihin her döneminde dayanışma açısından önemli birer birleştirici unsur olarak karşımıza çıkmıştır. Ailenin dayanışmacı rolü, 1945 refah devleti uygulamalarına kadar her ülkede az ya da çok etkisini göstermiştir. Geçmişte kırsal yaşantının olduğu, devletin örgütlenemediği ve refah politikalarında klasik liberal anlayışın hâkim olduğu bir durumda yerel, sivil aktörler yanında ailenin de özellikle güçlü bir etkinliği söz konusuydu. Oysa kentleşme ve apartman hayatı, bireycilik, yalnız yaşam ailesizliğe olan vurguyu arttırdıkça ailenin de rolü azalmaktadır.

Ailenin geleneksel olarak güçlü olmadığı refah modellerinde, özellikle İskandinav modelinde, sosyal devletle birlikte ailenin yükü yakın zamana kadar azaltılmış, toplum hayatında risklerin dağıtımı sorunsuz işleyen piyasa yardımıyla daha çok devlet eliyle yürütülmüştür. Bu durumun aileyi işlevsiz bıraktığını düşünen muhafazakâr ve liberal çevreler, İskandinav modeline eleştiri getirmişlerdir.[2] Yine bu

2 Gerçekten sosyal devlet, yardımlaşma ve dayanışma ilişkilerini zayıflatan bir sürece ciddi anlamda katkı sağlamıştır. Sosyal uygulamalar alanında küreselleşme sürecinin etkili olmasıyla birlikte, refah uygulamalarından devletin çekilmesiyle, aile ve dayanışma ilişkilerinin zayıfladığı ortamda, aileye vurgu

durum, kadın istihdamının artması ve kadınların istihdama katılmada çok istekli olmalarıyla ailenin çözülmeye başladığı şeklindeki eleştirileri de gündeme getirmiştir. Bunun sonucunda piyasa ve emeğin yeniden üretimi için elzem olan "demografi" ilk defa sorun olabilecek noktaya gelmiştir. Özellikle batılı ülkelerde nüfus büyük oranda kendini yenileyemeyecek duruma erişmiştir. Liberaller ve piyasacılar açısından nüfusun azalması "iş ve üretim piyasası" bağlamında sorun olarak değerlendirilmekte[3]; muhafazakârlar ise bu durumu daha çok ailenin çözülmesi, geleneğin tahrip edilmesi ve sosyal yardımlaşma ile dayanışmanın ailevi/toplumsal boyutunun zayıflaması temelinde eleştirmektedirler. Geçmişte refah uygulamalarının sorunsuz bir şekilde işlediği zamanlarda buna benzer kaygılar olmakla beraber; piyasa, aile ve devlet ilişkilerinde bu kadar büyük ve derin sorunlar yaşanmamıştı. Piyasa, aile ve devlet ilişkileri gelişmiş ülkelerde daha uyumlu yürütülmüştür.

Refah devleti uygulamalarının yaygınlaşması, toplumsal hayatta hızlı değişimlere de sebep olmuştur. Eğitimden sağlığa, konuttan sosyal güvenliğe, istihdam politikalarından gelir dağılımını dengelemeye yönelik çalışmalara kadar pek çok uygulama, modern dönemin insanı tarafından bir hak olarak algılanmaya başlanmıştır. Bireyin devletten beklentileri orantısal olarak bu dönemde artmış,

da önem kazanmıştır. Bu da geleneksel aile, akrabalık ve diğer enformel yardımlaşma ilişkilerinin bu riski taşıyamaması gibi bir durumu da içinde barındırmaktadır. Muhafazakâr yönetimlerin Avrupa örneğinden hareketle refah devleti yaklaşımına çok da sıcak baktıkları söylenemez. Muhafazakârlara göre refah devleti uygulamaları ailenin bozulmasına yol açmakta, kilise başta olmak üzere gönüllü kuruluşların ve yerel idare anlayışının gerilemesine zemin hazırlamaktadır. Aile kurumunun modern dönemde parçalanmasında refah devleti uygulamalarının yaygınlaşmasının belirleyici unsur olduğunu düşünmektedirler. Muhafazakârlara göre, kişilere yahut gruplara bir refah devleti uygulaması olarak yürütülen ayni ve nakdî destek yardımları aile bağlarının zayıflattığına yönelik eleştiriler vardır. Bu konuda muhafazakârların yaklaşımlarına ve sosyal demokrat modele yönelik eleştirilerine bakılabilir.

3 Kadının istihdam hayatına katılması belli bir noktaya kadar sahip olunan çocuk sayısını belirlerken, bunu yalnızca kadının ev dışı istihdam piyasasına girmesine bağlamak yanıltıcı olacaktır. Ayrıca metropol yaşamında çocuk büyütmenin aile için maddi zorlukları içinde barındırması gibi sorunlar da göz ardı edilmemelidir. Bu konuda, istihdam, kadının istihdama katılımı için bkz. (Yaman ve Kesgin, 2011).

piyasa, aile ve devlet ilişkilerinde en köklü ve keskin değişim/dönüşüm daha çok küreselleşme sürecinin başlamasıyla baş göstermiştir. Bu etkiye geçmeden önce sürecin refah uygulamaları ve aile üzerindeki etkisine kısaca değinmek gerekmektedir.

Ailede Yaşanan Dönüşümü Nasıl Anlamalıyız?

Küreselleşme süreci birçok unsuru değiştirdiği gibi aileyi de ciddi biçimde etkilemiş ve toplumsal alanda yaşanan hızlı değişimler aileyi hızla dönüştürmüştür. Nitekim 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra ailenin yapısı ve işleyişi üzerine derin etkiler yapan kadın istihdamının, refah devleti uygulamalarının bir sonucu olarak yaygınlaştığı gözlemlenmektedir. 1950'lerden önceki dönemde üç-dört çocuklu ve ebeyeynlerden birisinin çalıştığı aileler yaygınken günümüzde bu durumun kadın istihdam politikaları ile değişime uğradığına, tek ya da iki çocuklu olup ebeveynlerin her ikisinin de çalıştığı aile ile çekirdek aile yapılarının giderek daha fazla yaygınlık kazandığına şahit olunmaktadır (Özdemir, 2005; Giddens, 2001). Hatta ailesiz ve yalnız yaşam da bir eğilim olarak birçok ülkede yaygınlık kazanmaktadır.

Modern çalışma hayatı ayrıca, refah devletinin uygulamalarından biri olan eğitimin toplumun tamamına yaygınlaştırılması çabasıyla, aile içerisinde ebeveynin özellikle de annenin yükünü hafifleten bir durumu ortaya çıkarmıştır. Böylece kadın da çalıştığı için çocuğunu kreşe veya bakımevine bırakabilecek, baba ise çalışmadığı dönemlerde devletten aile geçim yardımı alabilecektir. Bu durum aile içerisinde geleneksel rol paylaşımında da değişimlere neden olmuştur. Ayrıca eğitim sürecinin toplumun bütün katmanlarına yaygınlaşmasının doğal bir sonucu da kadınların geçmişe nazaran daha fazla eğitim imkânlarından faydalanabiliyor oluşlarıdır. Eğitim seviyesi ve olanakları artan kadın, iş piyasasında daha nitelikli bir işe sahip olurken, kariyer planlamaları ve meslekte başarılı olma çabaları, kadınların hem evliliğe bakışlarını hem de çocuk sahibi olma konusundaki anlayışlarını değiştirmiştir (Atatanır, 2011).

Bu süreçler beraberinde çoğu kez kadının aile içerisindeki rolleri ile iş hayatında bulunduğu konum arasında bir sıkışma hâlini getirmekte, modern ailede annelik daha zor bir durum olarak belirmektedir. Diğer taraftan geleneksel ataerkil aile yapısına yönelik itirazlar artmakta, erkeğin aile içerisindeki konumunu sürekli tartışmaya açan "güçlü, bağımsız ve özgür" kadın profilinin öne çıkarıldığı bir süreç yaşanmaktadır. Bu durum kaçınılmaz olarak aile içerisinde cinsiyete dayanan hiyerarşik ilişki biçimlerini, rol anlayışını ve nesiller arası bağımlılık ilişkilerini de kalıcı bir biçimde etkilemektedir (Erder, 2011; Özsoy, 2005; Tüfekci, 2003).

Yaşadığımız modern dönemde, aile kurumunu oluşturan bileşenlerde hızlı değişimler yaşanmakta, aile yapısı da tartışmalara eşlik etmektedir. Artık resmî evliliklerin yerini sivil birliktelikler almakta, boşanmanın, özellikle kadın açısından, ailede yaşanacak ufak bir sorun hâlinde derhal kullanılması gereken bir hak olduğu söylemi yaygınlaşmakta, pek çok ülkede kürtajın anayasal bir hak olarak kabul edilmesi söz konusu olmaktadır. Bazı ülkelerde doğum kontrolü uygulamaları yaygınlaştırılmakta (bu eğilimler aileyi ve dolayısıyla nüfusu etkilemekte), çocuk yetiştirme işlevinin aile dışı kurumlarda çözülebildiği bir sürecin imkânları oluşturulmakta, *solo anneliğin-babalığın* önü açılmakta, aile kurumunun bütün unsurları yeniden tanımlanmaya çalışılmaktadır. Sonuçta "aile"de yaşanan bu değişimlerin geçici birer yenilik mi oldukları yoksa kültürel bir dönüşüme mi karşılık geldikleri tartışılır olmuştur (Çelik, 2010; İçli, 1997; Sayın, 1987; Tekeli, 1990).

Ailedeki dönüşümler kendini açık bir şekilde göstermekte, geleneksel olarak ailenin güçlü olduğu toplumlarda değişimler diğer ülkelere göre daha hızlı gerçekleşmektedir. Dolayısıyla güçlü olduğu iddia edilen aile, artık tanıdığımız ve bildiğimiz *klasik aile* değildir. "Yeni aile" ve yeni bir durumla karşı karşıya olunduğu da çok açıktır. Toplumun şahit olduğu, sosyal çevrede sıklıkla karşılaşılan bir durum olarak artan evlilik dışı birliktelikler, gönüllü bekârlık ya da zorunlu evlenememe, tek ebeveynli aileler, işlerinden dolayı ayrı oturanlar,

evlilik olmadan birlikte yaşama gibi birçok durum ailenin yeni şekillerini tanımlamaktadır. Kandiyoti'nin de belirttiği gibi (1984, s. 29), bunların önemi sayısal olarak değerlendirilmekten çok, yeni ve farklı durum olarak karşımıza çıkmasındandır. Ayrıca bu gerçekler sürekli artış eğilimindedir. Kıray da (1984, s. 70-71), büyük kentlerde kira ödeme amacıyla insanların birlikte ev tuttuklarını, uzun süre bekâr olarak kaldıklarını, aile ortamından farklı olarak arkadaş çevresiyle birlikte olduklarını belirterek bu durumu sosyolojik olarak çekirdek aileden daha önemli görmektedir.

Esping-Andersen (1996; 2006), refah uygulamalarının evrensel kabul edildiği ve devlet sorumluluğunda olduğu İskandinav ülkelerinde dahi refah devletinin kaynaklarının pasif gelir desteğinden istihdama ve aile teşvikine kaydırıldığını iddia etmektedir. Yine küreselleşmeyle birlikte aile ve piyasanın gittikçe devletin bıraktığı boşluğu doldurmada temel rol sahibi olacağı iyi niyeti "refah benzeşme"lerinde sıkça dile getirilmektedir. Refah uygulamalarında devlet geriye çekilirken (Kleinman, 2006) ailenin daha fazla rol üstlenmesi gündeme gelmektedir. Bu gerçeklik, piyasanın güçlü olduğu ya da refah devletinin cari olduğu yapılarda gündeme gelirken, Akdeniz devletlerinde ise bu durum geçerli olan uygulamalara karşılık gelmekteydi. Aile, Akdeniz devletlerinde temel refah sağlayıcı birim olarak geçmişten beri kabul görmüştür. Ailedeki değişiklikleri göz önünde bulundurmadan, yaşanan krizleri göğüsleyip taşıyabileceği ön kabulü vardır. Bütün bu kabuller ailenin yaşadığı sorunlar ve dönüşümler göz ardı edilerek zihinlerde yer almaktadır.

Yaşadığımız neo-liberal dönüşüm sürecinde bu gelişmelerin daha da hızlandığı görülmektedir. Küreselleşme, geleneksel yapıları çözerek bireyleri atomize ederken dayanışmayı zedelemiş, bunu da hem dayanışmayı gereksizleştirerek hem de dayanışmayı ekonomik olarak zorlaştırmak suretiyle yapmıştır. Aynı şekilde devletin yaşadığı krizlere, toplumsal krizleri ve aile krizini de eklemiştir. Eski çağlardan günümüze değin riskleri paylaşmada en önemli kurumlardan biri olan ailenin yeni ve küresel krizleri taşımada oldukça zorlandığı görülmektedir. Neo liberalizmin piyasa dönüşümü de aile üzerinde diğer başka etkilere yol açmaktadır.

Aynı şekilde günümüzde toplumsal yapının işleyişinde ve üretim ilişkilerinin niteliğinde yaşanan değişim; kentleşmenin beraberinde getirdiği daha büyük sorunlara, yeni toplumsal sınıfların oluşmasına ve ailenin dönüşmesine hız kazandırmıştır. Bu dönem; geleneksel aile ve akrabalık ilişkilerinin değişmesine, konut ve eğitim sorunu yaşanmasına, nitekim insan hayatının neredeyse tüm alanlarında ciddi sorunların baş göstermesine zemin hazırlamıştır. Yaşanan sorunların yapısal anlamda boyutlarının büyük, kapsam anlamında yayılmacı bir karaktere bürünmesi bir adım öncesinde toplumsal sorunların büyük oranda çözüme kavuştuğu biricik kurum olarak görülen aileyi zorlamaktadır. Bu değişim ve dönüşüm aynı zamanda akrabalık ilişkilerini zora sokmakta, sorunlar ile bireyler arasında tampon vazifesi gören aile ve akrabalık ilişkilerini aşındırmaktadır. Bu açıdan geleneksel sosyal yardımlaşma kurumları hem toplumsal pozisyonlarını ve çözüm üretici fonksiyonlarını kademeli olarak yitirmekte hem de yeni dönemin getirmiş olduğu şartlar altında hayatta kalabilme mücadelesini zoraki sürdürmektedir.

Piyasanın serbestleşmesi, devletin bazı sosyal alanlardan çekilmeye başlamasına paralel olarak aile parçalanmaları, yalnız yaşama eğilimi ve aile kompozisyonun değişmesi de yaşadığımız bu dönüşüm çağına eşlik etmektedir. Ailenin köklü ve güçlü bir yapıya sahip olduğu ülkelerde dahi aile sorunları devasa boyutlara ulaşmış, daha önce de belirtildiği gibi yalnız yaşam artık güçlü bir eğilim olarak karşımıza çıkmıştır. Bu süreçte aile kurumunun nüfusu yenileme, kültür taşıma-aktarma, çocukları sosyalleştirme, ekonomik, biyolojik ve psikolojik bir tatmin vasıtası olarak kabul görme gibi temel fonksiyonlarında değişmeler yaşanmıştır. Sonuçta günümüz ailesi çok daha karmaşık bir ilişkiler ağı içerisinde bir var olma mücadelesi vermektedir (Aydın, 1997; Bilgiseven, 1987).

Yorgun ve Kadim Bir Kurum Olarak Aile

Çağımızda gittikçe artan çekirdek aile eğilimi ve yalnız yaşama gibi durumlarda riski paylaşmak; hem riskin büyümesi hem de hane

halkının çok azalması nedeniyle zorlaşmaktadır. Bu durumda dayanışma içinde olunacak ve yardımlaşma sağlanacak bir "ortam" ve birliktelik eskisi kadar mümkün gözükmemektedir. Mevcut aileler arasında ise boşanma, evlilik dışı doğumlar, aile huzursuzluğu, ayrı yaşama vb. nedenlerle *aile istikrarsızlığının* artmasıyla birlikte ailenin "sağlam" bir varlık gösteremediği gözle görülür bir durum almıştır. Bu durumda, refah uygulamalarının bıraktığı boşluğun tek başına aile ve akrabalık ilişkileri tarafından doldurulması artık mümkün olmaktan çıkmıştır.

Nitekim evlilik erkek ve kadının; aralarındaki ilişkilerden rollerine, toplumsal sorumluluklarından nesil yetiştirme özelliğine kadar pek çok ilişkisinin belirleyicisidir. Aile bir yandan zayıflarken, diğer taraftan aile ile evlilik arasındaki ilişki de değişmektedir. Malinowski'ye göre aile bir grup ya da örgüt olarak tanımlanırken; evlilik ise çocuk yapmak ve yetiştirmek için yapılan bir kontrattır. Bu klasik anlayışın artık eskisi kadar geçerli olmadığı kabul görmektedir. Dolayısıyla evlenmeden ve birtakım sorumlulukları yüklenmeden de aile olunabileceği; bu sayede daha sahici kadın-erkek birlikteliklerinin önünün açılacağı yönünde modern bir kanaat toplumun gündemine getirilmektedir. Nitekim sorumluluk duygusunun azalması; aile üyelerinin birbiriyle olan ilişkilerinin zayıflamasına, akrabalık ilişkilerinin aile kurumu üzerinde kurmuş olduğu denetim ve koruma-kollama rolünün eksilmesine, ailenin modern hayat içerisinde daha korunaksız bir hâle gelmesine zemin hazırlamaktadır (Gökçe, 1990).

Az çocukla yetinme, evlilikten imtina etme ya da geç evlenme eğilimleri de aile merkezli refah anlayışını tehdit eden unsurlardandır. Bu eğilimler geçmişte daha çok gelişmiş Kuzey Avrupa ülkelerinde görülmüştür. Tarihsel olarak güçlü aile yapısına sahip Türkiye'nin de içinde bulunduğu Akdeniz ülkelerinde aile sorunları, yalnız yaşama, tek ebeveyn vb. eğilimler nedeniyle bu gibi durumlar varlığını göstermeye başlamıştır. Bundan dolayı Akdeniz ülkeleriyle Kuzey Avrupa ülkelerinin bu konularda arasındaki fark hızla kapanmaktadır. Akdeniz ülkelerinde bahse konu edilen değişimler çok hızlı ve

ani bir şekilde gerçekleşmektedir. Aile sorunları ve aile kompozisyonlarındaki değişimlere rağmen Akdeniz ülkelerinde hâlâ aile ve akrabalık ilişkilerine yoğun bir vurgu görülmektedir. Oysa hem devlet desteğini alma hem de aile fertleri arasında yardımlaşmada istikrarın eskiye nazaran zorlaştığı genel kabul görmektedir. Diğer birçok ülkenin aksine Türkiye'de, ailenin yanında akrabalık ilişkilerinin de refah sağlamada zaman zaman aile benzeri etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Bu ilişkiler de yaşadığımız değişim ve dönüşümle gittikçe erozyona uğramaktadır.

Yalnızlaşma ve akrabaların birbirlerinden izole olması eğilimi de günümüzün gerçeklerindendir. Yoksul olan genç üyelerin, ailelerinin yanında barındırıldığı ve geçinecekleri kadar desteklendiği sistem artık kolay sürdürülebilir olmaktan çıkmıştır. Aile maddi sıkıntı içindeyken, uzun süreli ihtiyaç sahibi fertlere ailenin geçimlik sağlaması da gittikçe zorlaşmaktadır. Bir yandan emeklilik ödemeleri azalırken, diğer yandan birçok aile/birey için kalıcı ve dolgun ücret tarihe karışmaktadır. Böylece aile dayanışması ya da aile bağımlılığı hane halkının gelirinin düşmesi ile daha da güçleşmekte, özellikle genç işsizliğini tolere etme aile için yıpratıcı olmaktadır. Bir yandan aile sorunları, diğer tarafta yardımlaşmacı geleneğin bozulması "geleneksel Akdeniz refah anlayışı"nı tehdit etmektedir (Ferrera, 2006; Mingione, 2006). Bireylere sunulan ideal aile modelleri ile bireylerin kendi yaşantılarında karşı karşıya kaldıkları aile gerçekliği arasındaki fark, ailede yaşanan sorunların çözümünü zorlaştıran bir faktör olarak belirmektedir.

Toplumun refah sağlamadaki gücü ve anlayışı değiştikçe, devletin refah sağlamasının tek başına mümkün olmadığı Akdeniz ülkelerinde, yeniden aile ve akrabalık ilişkilerine referans yapılmaktadır. Kalıcı hâle gelen ve yaygınlaşan yoksulluğu, kırılgan ve güçsüz durumdaki aile yapılarının çözmesini beklemek, sorunların daha da içinden çıkılmaz bir hâl almasına zemin hazırlamaktadır. Yeni ihtiyaçlar ve tüketim anlayışı yanında, ekonomik yapının da değişken olması, çalışan yoksullar fenomeni, düşük ücretlerle beraber ailelerin sorunlarının üstesinden gelmesini zorlaştırmaktadır.[4]

4 Bu gibi sorunlar çalışmanın ana eksenini oluşturmadığı için sadece bunlara

Sonuç: Aile Kalpsiz Dünyada Sığınılacak Bir Liman Olabilir mi?

Türkiye gibi ülkelerde hem idareciler hem de fertler, toplumsal birçok sorunun çözümü olarak ilk önce aileyi tasavvur etmektedirler. Aile ise aile içi şiddet, kötü alışkanlıklar, boşanmalar ve suç oranlarında belirgin bir artış gibi birçok sorunla karşı karşıyadır. Bu gelişmelere paralel olarak yaşanan ekonomik ve sosyal krizler ile küreselleşme sürecinin neo-liberal politikaları aile kurumunu sosyal politikaların odağı hâline getirmekte, aile yapısının çok güçlü olduğundan hareketle sorunları aileye havale etme geleneği varlığını güçlü bir şekilde sürdürmektedir. Böyle olmakla beraber, aile vurgusu sıklıkla ailenin içinde bulunduğu gerçeklikten bağımsız sürdürülmektedir. Ailenin güçlü olduğu varsayımı ise yaşadığımız gerçekler göz önüne alındığında iyi niyet temennisinden öteye geçememektedir. Ayrıca ailede yaşanan ciddi sorunların varlığının kabulü, bu sorunlara yönelik idari ve siyasi mekanizmaları ellerinde tutanlara önemli sorumluluklar yüklemektedir.

Ailenin dışardan gelen tüm olumlu ve olumsuz etkilere rağmen yardımlaşma ve dayanışma açılarından temel birim olduğu inkâr edilemez. Formunun oluştuğu ilk zamanlardan günümüze kadar aile, bu özelliğini göstermiştir. Bireylerin içinde bulundukları en zorlu dönemler de dâhil olmak üzere aile, çoğu zaman onların destekçileri olmuştur. Tüm bunlara rağmen aile, tarihte görülmediği kadar nitelik değişikliğine uğramaktadır. Aile dayanışması önceleri tarım ve sanayi toplumlarında göreli olarak önemini korurken, yaşadığımız çağda birçok gerçeklik aileyi derinden etkilemektedir. Daha önce ifade edildiği gibi küreselleşmenin yanında, bireyselleşmeden metropol hayatına, kitle iletişim araçlarından ekonomik hayatın belirleyiciliğine kadar birçok unsur bu değişimi beslemektedir.

Ailenin değişimini hızlandıran etkiler yoksulluk içindeki bireyleri daha da savunmasız kılmaktadır. Aile ise bir dereceye kadar bu riskleri paylaşmakta ve aile yoksul bireylere karşı yoksulluğun yıkıcı etkisini azaltmada önemli işlev görmektedir.[5]

değinilmekle yetinilmiştir.

5 Türkiye gibi ülkelerde, çalışan anneler çocuklarını kreşe göndermek yerine bu

Buna rağmen ailenin zayıflamasının yoksulluğu da etkilemekte, ailenin riski taşıyamaması ile bir nevi bu sosyal riskler de artmaktadır.

Refah sisteminde modern ve geleneksel unsurları bir arada gerçekleştiren Türkiye gibi ülkelerde ailenin yoksullukları azaltma işlevi, yapısal işsizlikle beraber daha da zorlaşmaktadır. Zayıf düşen aile ya da akrabalık ilişkileri güçsüz bireyleri kurtarma potansiyellerini gittikçe kaybetmektedirler. Aynı şekilde aile içerisinde ekonomik açıdan zayıf düşeni aile mensubunun kurtarması beklenirken, ailenin içinde bulunduğu olumsuz maddi durumdan ötürü yaşanan sorun göz ardı edilebilmektedir.

Aile yoğun dış etkilere ve saldırılara uğrarken, diğer tarafta toplumsal değişime ayak uydurmakta, bu durum aileyi kalıcılaştırmakta ve alternatifsiz bir kurum hâline getirmektedir. Bundan dolayı da birçok sosyolog aile kurumunun zaman ve mekân ötesi özelliğine vurgu yapmaktadırlar (Aydın, 1997; Gökçe, 1995).

Bununla birlikte 20. yüzyılın ilk yarısında dünya halkları savaşların, maddi yoksunlukların ve değişen devlet yapılarının getirmiş olduğu sorunlarla uğraşırken bu süreçte en büyük sorun aile ilişkilerinde yaşanmaktaydı. Günümüzde bu durum gerçekliğini sürdürmektedir. Bu noktada modern dönemde ailenin karşılaştığı sorunların çözümüne yönelik olarak sosyal hizmet aileyi bir bütün olarak kabul ederek, aileye uygun çözüm yollarını destekleyerek ve kolaylaştırarak bir iyileştirme çabası içinde olmalıdır. Böylesi bir destek süreci ailenin daha sonra karşılaşabileceği benzer sorunlara karşı kendi başına çözüm üretebilme kapasitesini de güçlendirecek, bu sayede sorun ortaya çıkmadan önce önleyici bir destek verilmiş olacaktır (Aktaş, 2004; Güran, 1990). Yine de ailenin, temel refah sağlama, neslin devamı ve sosyal güvenlik gibi rollerinin geçerliğini sürdür-

sorumluluğu büyükannelerle ya da dedelerle paylaşmaktadırlar. Bu aynı zamanda kadının istihdamını teşvik eden bir durumdur. Dolayısıyla aile bireyleri bu vesile ile yardımlaşma ve dayanışma göstermektedirler. Sosyal hizmetlere istenildiği kadar kaynak aktaramayan Türkiye gibi ülkelerde böylece daha düşük maliyetlerle sosyal görevlerin bazıları aile kurumuna yüklenmektedir (Kandiyoti, 1984, s. 26).

mekle birlikte önemli darbe aldığı göz ardı edilmemelidir. Sosyal devlet uygulamalarının güçlü olduğu ülkelerde piyasa, sivil toplum ve aileye dönük vurgu artarken, bu durum ailenin yükünü arttırmaktadır. Ama aynı zamanda aile zayıflamakta, dayanışma rolünü azaltmakta ve nitelik değiştirmektedir.

Bu gelişmeler ailenin tamamen ortadan kalktığını ilan etmeye yetecek nitelikte kanıtlar değildir. Ailenin koruma işlevi hâlâ etkisini göstermektedir. Bununla birlikte ailenin zayıflaması ve yoksulluğu eritememesi gibi nedenlerden dolayı ailenin sınırları ciddi anlamda zorlanmaktadır. Yoksulluk sorunu ailenin tek başına kaldıracağı bir sorun değildir. Bu durumda ailenin de sosyal refahını arttıracak etkin bir sosyal politika gereklidir. Aksi takdirde ailenin çökmesi ve aile sorunlarının artması kaçınılmazdır. Nitekim 1994 yılını "Uluslararası Aile Yılı" olarak kabul eden Birleşmiş Milletler "aile"yi bekleyen tehlikenin boyutlarına çok önceden dikkatleri çekmeye çalışmış; çözüm olarak da ailelerin hayat kalitelerinin yükseltilmesine dönük politikaların öncelenmesini, bunun için aile üyelerinin yeterli gelir elde edebilecekleri bir iş piyasasının planlanmasını ve aile refahına ilişkin toplumsal engellerin tanımlanarak ortadan kaldırılmasına yönelik çalışma başlatılmasını öngörmüştür (Özmete, 2004).

Ailenin soyut bir şekilde güçlü olduğunu iddia etmek aileyi kurtarmaya yetmemektedir. Ancak, somut ve kapsamlı sosyal destek programları aileyi güçlendirebilir. Yine gelişmiş ülkelerdeki gibi çocukların aile içinde desteklenmesi şarttır. Aksi takdirde neslin devamı için elzem olan çocuk yetiştirmeden aile imtina edecek, aile her bir çocuğun kendisine yükleyeceği maliyeti düşünerek çok az çocukla yetinecektir. Bu da nüfusun sürekli azalması ve sosyal güvenlik sorunlarının artmasına yol açabilecek bir gelişme olacaktır. Yeni durum ve şekillerin aileyi nasıl şekillendireceği, dolayısıyla ele alınacak ailenin sosyal yardımlaşma boyutunun nasıl sağlanacağı gibi sorunlar tartışılmalıdır. Aile formunun yeni duruma göre nasıl şekilleneceği daha kapsamlı tartışmalara konu edilmelidir. Ve bu formun klasik aile yapısıyla ne kadar uyumlu olduğu ve yeni duru-

mun aile yapısında oluşturacağı yeni şekillerin etraflıca tespit edilip tartışılması gerekmektedir.

Aile, eğitimden konuta, sosyal güvenlikten sosyal politikalara kadar birçok gelişmeden yoğun bir biçimde etkilenir. Bu politikaların aile üzerindeki etkileri üzerinde de önemle durulmalıdır. Öncelikle dezavantajlı grup ya da ailelere manevi, moral desteği sunmak, sonrasında ise tüm aileleri sosyal ve ekonomik olarak desteklemek gerekmektedir. Aksi takdirde toplumun temelini oluşturan aile dağılmaktan kurtulamayacaktır. Toplumun temeli ve insanlığın kadim kurumu olarak ailenin önemi vurgulanmalıdır. Aile değeri, güçlü aile, aile dayanışması gibi yaklaşımların birey ve toplum için olduğu kadar devlet için de vaz geçilmez olduğu göz ardı edilmemelidir. Çünkü ailenin bıraktığı boşluğu kolaylıkla dolduracak bir kurum yakın gelecekte görünmemektedir.

Kaynakça

Aktaş, A. M. (2004). Aile terapisinde sosyal hizmet yaklaşımı. *Aile ve Toplum*, *2*(7), 33-43.

Atatanır, H. (2011). Sosyal güvenlik ve aile yardımı uygulamaları. *Çalışma İlişkileri*, *2*(1), 143-169.

Aydın, M. (1997). *Kurumlar sosyolojisi*. Ankara: Vadi Yayınları.

Bilgiseven, A. (1987). *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Bora, T., Bora, A., Erdoğan, N., & Üstün, İ. (2011). *Boşuna mı okuduk? Türkiye'de beyaz yakalı işsizliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çelik, C. (2010). Değişim sürecinde Türk aile yapısı ve din-paradigmatik anlam ve işlev farklılaşması. *Karadeniz Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, *8*, 25-35.

Erder, S. (2010). *Toplumsal cinsiyet-yoksulluk ilişkisi: Değişen aile içi dinamikler üzerinden bir okuma*. Ankara: İş ve Meslek Sahibi Kadınlar Derneği.

Esping-Andersen, G. (1996). *The three worlds of welfare capitalism*. UK: Politiy Press & Oxford University.

Esping-Andersen, G. (2006). Altın Çağ Sonrası? Küresel bir ekonomide refah devleti ikilemleri. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder (Ed.), *Sosyal politika yazıları kitabı* içinde (Çev. Burcu Yakut-Çakar ve Utku Barış Balaban). s. 55-100. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ferrera, M. (2006). Sosyal Avrupa'da Güney Avrupa refah modeli. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder (Ed.), *Sosyal politika yazıları kitabı* içinde (Çev. Çev. Burcu Yakut-Çakar ve Utku Barış Balaban). s. 195-229. İstanbul: İletişim Yayınları.

Giddens, A. (2001). *Sociology* (4th ed.). UK: Blackwell.

Gökbunar, R., Özdemir, H., & Uğur, A. (2008). Küreselleşme kıskacındaki refah devletinde sosyal refah harcamaları. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, *9*(2), 158-173.

Gökçe, B. (1990). Evlilik kurumuna sosyolojik bir yaklaşım. Beylü Dikeçli-

gil-Ahmet Çiğdem (Ed.), *Aile Yazılar 4* içinde (s.382-397). Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.

Gökçe, B. (1995). Toplumsal değişim sürecinde 'gecekondu ailesi'. *Aile Kurultayı: Değişim Sürecinde Aile; Toplumsal Katılım ve Demokratik Değerler Kitabı* içinde (s.382-397). Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.

Güran, N. (1990). Evlilik kurumuna sosyolojik bir yaklaşım. Beylü Dikeçligil-Ahmet Çiğdem (Ed.), *Aile Yazılar 4* içinde (s.436-444). Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.

İçli, G. (1997). Aile araştırmalarında yöntem ve yaklaşım. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *3*, 59-68.

Kandiyoti, D. (1984). Aile yapısında değişme ve süreklilik. N. Erder, D. Kandiyoti, F. Özbay, M. Kıray, İ. Ortaylı, A. Duben, ... O. Tokgöz (Ed.), *Türkiye'de ailenin değişimi* içinde (s. 15-33). Ankara: Türk Sosyal Bilimler Dergisi.

Kaya, E., & Şentürk, H. (2007). *Muhafazakâr demokraside yerel yönetim vizyonu*. İstanbul: Plato Danışmanlık.

Kleinman, M. (2006). Kriz mi? Ne krizi? Avrupa refah devletlerinde süreklilik ve değişim. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder (Ed.), *Sosyal politika yazıları kitabı* içinde (Çev. Çev. Burcu Yakut-Çakar ve Utku Barış Balaban). s. 159-193. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kıray, M. (1984). Büyük kent ve değişen aile. N. Erder, D. Kandiyoti, F. Özbay, M. Kıray, İ. Ortaylı, A. Duben, ... O. Tokgöz (Ed.), *Türkiye'de ailenin değişimi* içinde (s. 69-78). Ankara: Türk Sosyal Bilimler Dergisi.

Mingione, E. (2006). Güney Avrupa refah modeli ve yoksulluk ve sosyal dışlanmaya karşı mücadele. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder (Ed.), *Sosyal politika yazıları kitabı* içinde (Çev. Çev. Burcu Yakut-Çakar ve Utku Barış Balaban). s.261-286. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özbek, N. (2002). Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de sosyal devlet. *Toplum ve Bilim*, *92*, 7-33.

Özdemir, S. (2005). Refah devletinin gelişme ve bunalım dönemlerinde iş piyasaları [Prof. Dr. Toker Dereli'ye Armağan Özel Sayısı]. *İktisat Fakültesi*

Mecmuası, , *55*(1), 695-733.

Özdemir, S. (2010). Sosyal gelişim düzeyleri farklı refah devletlerinin sınıflandırılması üzerine bir inceleme. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 232-266.

Özmete, E. (2004). Ailelerin öznel refah (Subjuctive well-being) düzeylerine ilişkin bir değerlendirme. *Aile ve Toplum*, *2*(7), 23-33.

Özsoy, A. (2005). *Popüler kültür ürünü olarak durum komedileri: 'Çocuklar duymasın' örneğinde aile söylemi* (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi). https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/ adresinden edinilmiştir.

Sayın, Ö. (1987). Aile içi ilişkilerin toplum ve birey boyutunda çözümlemesi. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, *1*.

Tekeli, Ş. (1990). Çağdaş evliliğin ortaçağ kökenleri. Beylü Dikeçligil-Ahmet Çiğdem (Ed.), *Aile Yazılar 4* içinde (s. 423-435). Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.

Tomanbay, İ. (1999). *Sosyal çalışmayı yapılandırmak*. Ankara: SABEV.

Tüfekci, S. (2003). *Kırsal kesimlerden büyükşehirlere göç ve göçün aile yapısında meydana getirdiği değişiklikler (İstanbul örneği)* (Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta). https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/ adresinden edinilmiştir.

Wilensky, H. L., & Lebeaux, C. N. (1958). *Industrial society and social welfare: The impact of industrialization on the supply and organization of social welfare services in the United States*. Russell Sage Foundation.

Yaman, Ö. M., & Kesgin, B. (2011, Ekim). *Esnek piyasalar ve en alttaki yoksullar olarak engelli kadınlar*. Uluslararası Kör ve Az Gören Kadınların Mesleki Eğitimi, Mesleki Rehabilitasyonu, İstihdamı ve Sosyal Hayata Uyum Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Türkiye Körler Federasyonu, Ankara.